

DVOJNÍCTVO AKO PROBLÉM REPRODUKČIE A AUTOREPRODUKČIE

ANDREJ ČERVENĀK, Katedra ruského jazyka a literatúry PF, Nitra

ČERVENĀK, A.: Doubleness as the Problem of Reproduction and Selfreproduction. FILOZOFIA 50, 1995, No 8, p. 415.

The history of the interpretation of Dostoevsky's „The Double“ embodies various (psycho) pathological, sociological, ethical and culturological conceptions and hypotheses. The author's concern is to „rehabilitate“ doubleness as a possible transition from one ontological level to another. A certain condition gives rise to a crisis of the actuality, i. e. the old doesn't work any more, while the new doesn't work yet. That means that man and society experience the state of doubleness as ontic possible transition to a qualitative different state. The doubleness thus becomes a precondition of the individual and social reproduction, resp. selfreproduction. The latter doesn't mean a social production in sense of socialization, but a possibility of a new natural, social and spiritual reality (seen from the point of view of an individual as well as of society), to which the crisis gave rise.

Keď pred stopäťdesiatimi rokmi (r. 1846) mladý, neskúsený (ale, ako sa ukázalo neskôr, geniálny) Dostojevskij, ktorý mal iba dvadsaťpäť rokov, vydal román *Dvojník*, čítajúce Rusko a jeho literárni kritici žasli: odkiaľ to má, odkiaľ to vie? Fantastické?! Belinskij s nadšením prijal jeho prvý román *Chudobní ľudia* („Ešte nikto tak nezačínal v ruskej literatúre... je to talent nezvyčajný a originálny... česť a sláva mladému básnikovi, ktorého múza miluje ľudí z povál a pivníc...“), ale nad jeho druhým románom *Dvojník* sa už rozplýval („v Dvojníkovi je ešte viac tvorivého talentu a hlbokých myšlienok ako v Chudobných ľuďoch... každá jednotlivosť v tomto románe je vrcholom dokonalosti“). Lenže kritik upozorňoval: „Také diela... sa nedajú pochopiť na prvý raz, treba ich nielen čítať, ale aj študovať“ [1].

Čítajú ho a študujú už stopäťdesiat rokov. O jeho čitateľskom úspechu vo svete (ale predovšetkým na Slovensku) svedčí aj skutočnosť, že roku 1994 sme ho znovu vydali v masovom náklade [2]. Niet pochyb, že bude vzrušovať slovenských čitateľov tak, ako vzrušoval ruských a zahraničných čitateľov celých stopäťdesiat rokov. Životné patálie malého úradníka Procharčina, ponížovaného a urážaného smoliara, ktorý vidí okolo seba samého podvodníka a nepriateľa, dokonca ho odhalí v sebe samom (jeho chorobná psychika vymodeluje svojho úhlavného nepriateľa – seba samého ako Procharčina mladšieho), nájde živnú pôdu v dnešnej vykoľajenej a totálne rozkolísanej realite. Znovu vzniknú, tak ako pred poldruha storočím, otázky: Kto je to Procharčin mladší – reálny dvojník (ved' príroda si dokáže takto pošpásovať), alebo iba chorobný prelud Procharčina staršieho? Čo znamená dvojník a dvojníctvo ako psychologický, sociálny a filozofický problém včerajška a dneška? V dotyku s textom Dostojevského románu, ale aj pod vplyvom širších mimotextových konotácií, ku ktorým toto dielo nabáda, čitatelia získajú mimoriadny čitateľský zážitok, prežijú silnú psychologickú a estetickú katarziu.

Čo ale s filozoficko-estetickou reflexiou? Dokážeme povedať dnes o *Dvojníkovi* a dvojníctve niečo také, čo tu ešte nebolo? Alebo zostaneme na úrovni dekompozície a transformácie už známeho? Bolo by to koniec-koncov v súlade s konzumným (vulgárne povedané), resp. postmodernistickým (pekne povedané) bytím našej doby: prečo by sa mal prehrabávať v regáloch knižníc iba U. Eco (*Meno ruže*), a nie aj literárny vedec? Únik zo sféry bytia Dvojníka do sféry vedomia o Dvojníkovi mohol by sa dokonca prezentovať ako zápas o dvojníctvo dvojníctvu vlastnými prostriedkami ("treba vedieť, čo hovoria o nás naši nepriatelia"), resp. ako zápas o kontinuitu a tradície, ktoré tak dramaticky ťažia najbližších (s ktorými sme, tak ako Procharčionci, jedno telo a duša), ale predovšetkým súčasných politikov, národy, štáty, dokonca ľudstvo.

Dvojníctvo ako istá mytológia sa začína bohom Jánusom, strážcom vchodov a východov, ktorý jednou tvárou pozerá tam, druhou inam, rovnako dobre vidí minulosť, ako aj budúcnosť, ale znamená aj prapôvodný chaos, z ktorého vzniklo všetko ([3], 683). Dve tváre boli jeho šťastím (bol viac ako človekom), ale aj nešťastím (nedokázal byť človekom). V tom je víťazstvo i smrť všetkých bohov. V tom je tragédia straty identity, tragédia dvojníctva (dvoch stoličiek, dvoch tvárí, dvoch podstát), tragédia chaosu. V Novom zákone sa dvojníctvo, rozpad celku na dve časti, považoval za nešťastie: „Každé kráľovstvo, rozdelené proti sebe, pustne; a niektoré mesto, rozdelené proti sebe alebo tiež niektorý dom, rozdelený proti sebe, neobstojí“ – hlásal sv. Matúš ([4], 16).

Svetová literatúra sa s témou dvojníctva vyrovnávala rôznym spôsobom. Chápala ju ako:

a) **tému blížencov**, resp. zameniteľných osôb: táto téma sa tiahne od antického Kaina a Ábela, Eteokla a Polyneika (Oidipovi synovia, ktorí sa navzájom vykántrili), vedie k Romulovi a Rémovi, ďalej k Menaechmovi a Epidamnovi (Plautus ich nechal osemkrát popliesť a zameniť), ďalej k Shakespearovi (blíženci Sebastian a Viola v komédii *Večer trojkráľový*), ku klasicistovi Moliérovovi a romantikovi Kleistovi atď.;

b) **tému zrkadla** (škodlivej autoreflexie a narcizmu), ktorá sa ďalej vyvíjala k téme obrazu a tieňa (u Hoffmanna a Andersena), obrazu a jeho zobrazenia (Poe, Wilde a jeho Dorian Gray) atď. Genézu tohto dvojníctva či dualizmu nájdeme už v Platónovom *Sympóziu* v časti o jednote a samostatnosti mužského a ženského princípu;

c) **tému dvojitého ja**, dvojitej duše (Faust), ktorá vychádza z duševnej, psychologickéj a duchovnej dvojitosti a dvojakosti ľudskej podstaty (odtiaľ preludy, príznaky, somnambulizmus, hypnóza, schizofrénia), tak, ako ich pozorovali u takých osobností ako Shelley, Goethe, Heine, Musset, Avvakum, Odojevskij a ďalší;

d) **romantický titanizmus**, ktorý integruje tému démonizmu (Jean Paul Friedrich Richter a jeho román *Titan* s fatalistickými dvojníkmi, E. T. A. Hoffmann a jeho depersonalizovaní hrdinovia v dielach *Dvojník*, *Kocúr Murr* a ďalšie) [5].

Dostojevskij poznal väčšiu časť týchto autorov a diel, dal sa nimi inšpirovať (jeho Dvojník je v texte románu chápaný ako blíženc -s. 89, zrkadlo – s. 92, 146, maska – s. 83, hra – s. 85, nepriateľ – s. 126, samozvanec – s. 83), ale v mene celkom iných umeleckých zámerov – v mene odhalenia „človeka ako tajomstva“ z hľadiska (mystického, romantického, kreatívneho, magickeho) realizmu. „Ich realizmom nevysvetlíme ani stotinu reálnych, skutočných faktov“ – písal Dostojevskij Majkovovi v roku 1868 -, „naším idealizmom sme dokonca predpovedali fakty“ ([6], 409). Pokusom o takýto idealizmus (realizmus) bol aj jeho román *Dvojník*.

Metodika sebareflexie Dostojevského Dvojníka vyzerá približne takto: „A – Dvojníctvo je Kainovou pečaťou na čele človeka a ľudstva; B – *Možnože nie* pečaťou, ale iba značkou; C – *Možnože nie* značkou, ale iba znamienkom (žeby znamienkom krásy?).“ Konkrétne: „Pozdraviť sa, či nie? Ozvať sa, či nie? Priznať sa, či nie?... A či predstierať, že to nie som ja, ale niekto iný, na nerozoznanie podobný...?“ ([2], 11). Dvojník je dvojnicky nielen k iným, ale aj k sebe samému, dokonca k svojmu slovu, ktoré čosi označí, aby to vzápätí poprelo a poprením znovu niečo označilo atď. Dostojevskij ontologizoval tento stav, čím ale vytvoril predpoklad pre permanentné dvojníctvo aj pre interpretáciu svojho Dvojníka.

Prvé literárnoteoretické dvojníctvo manifestoval už „vášnivý Visarion“: roku 1846, ako sme sa o tom už zmienili, o Dvojníkovi napísal, že „každá jednotlivosť v tomto románe je vrcholom dokonalosti“, ale už o rok neskôr mu vyčítal fantastický kolorit a „fantastické (podľa kritika – A. Č.) v dnešnom čase môže mať miesto iba v blázninci“ [1]. Ukážka dvojníckej schizofrénie! Po Belinskom vládu nad dvojníctvom prevzali výlučne dvojníci. Metodika sebareflexie Dvojníka a dvojníctva v praxi: román *Dvojník* je krutou obžalobou sveta ponížených a urazených, z ktorých urobili handry (Dobroľubov) – *možnože nie* sveta, ale iba sadistu a masochistu Dostojevského, ktorý v Dvojníkovi vytvoril druhé poschodie človeka, aby ho mohol týrať dvojnásobne (Michajlovskij); je to klinická anamnéza psychopatológie (Müller), afektácie a halucinácie (Čiž), projekcia autorovej chorobnej psychiky (Skabičevskij) – *možnože nie* patológia, ale umelecká realizácia eticko-ontologického problému trvácnosti ľudskej existencie schopnej transcencie (Čiževskij), rozdvojenie každého významu a symbolu, ktorý má dialogickú podstatu (Askof'dov), dialóg o princípoch materiálna a duchovna (A. Moravia); ide o riešenie narcistického ideálu a Oidipovho komplexu samotného autora (Nejfel'dová), o konflikt medzi ja a nad-ja v štruktúre človeka (Freud) – *možnože* je to umelecká realizácia straty ľudskej identity a odcudzenia (Camus, Kudriavcev), problém expropriácie a vyvlastnenia každého a všetkého, čo k expropriácii dospelo (Jevnin); máme pred sebou problém večného zápasu Dobra a Zla, Boha a Démona v aréne ľudského srdca (Guardini, Troyant) – a *možnože* je to vyrovnávanie sa literáta s literatúrou – s Gogoľovým Popriščinom (Zelinskij), s Hoffmannovým Majstrom Flohom (Šul'man), *možnože* dvojníctvo je jednoduchým kompozičným princípom, ktorý pomáha autorovi rozohrať zaujímavé stylistické roviny (Kovacz), atď. ([7], [8]).

Každá pravda sa u Dvojníka mení na pochybnosť, každá pochybnosť dostáva podobu pravdy, aby sa znova zmenila na pochybnosť atď. Dvojníctvo sa ukazuje ako korekcia jednoznačnosti bytia a vedomia, signál o možnosti odvrátenej strany každého fenoménu. Podobné úvahy nás privedú až k Platónovi, k jeho dialógom a učeniu o svetovej duši i jej emanáciách, ku Kantovi a svetu jeho noumenov a fenoménov atď. Postmoderné vedomie môže byť spokojné: už Dostojevskij modeloval svet svojho Dvojníka ako dekompozíciu prvkov jestvujúceho a anticípáciu podobného, čím predstihol dobu o sto rokov...

Marxistická literárna publicistika definovala dvojníctvo ako odcudzenie a stratu identity človeka buržoáznej spoločnosti na rozdiel od osvojenia a renesancie človeka v socializme. Lenže každá sebacharakteristika je subjektivistická. O totalitnej to platí mnohonásobne, pretože, ako dosvedčujú dejiny, všetky totality boli a sú zlatými kolískami dvojníctva. Realita a poznanie sú nevyčerateľné. Totalitné vedomie je však presvedčené, že realitu zvládlo, čím statizuje poznanie a vedomie. Poznávanie sa stáva aplikáciou poučiek. Také „poznanie“ (zvládnutie) reality sa absolutizuje a inštitucionalizuje. Vzniká napätie a konflikt medzi polyfonickou pravdou a jej

monologickou interpretáciou. V takejto situácii sa dvojníctvo stáva alternatívnou podstatou, ktorá sa nemôže prejaviť bezprostredne. Preto volí náhradnú, alternatívnu podobu: ponižovaný Procharčín sa nemôže prejaviť charitatívne, preto si vytvára Dvojníka, ktorý sa bude prejavovať agresívne; etický Procharčín je umlčaný, preto sa dá na cestu neetickosti a bezohľadnosti; tam, kde je pravda umlčovaná, vzniknú rôzne podoby pravdy – lži; poznanie je odvrhnuté, preto bujnie subjektivismus a voluntarizmus... Dalo by sa povedať, že každý totalizmus hynie (či zaniká?) na dvojníctvo: človek verejný a človek súkromný – to sú dvaja ľudia – a takúto situáciu nevydrží dlho ani človek, ani spoločnosť. Procharčín musel z dvojníctva (na dvojníctvo) zošalieť, zahnúť.

Čo ale s dnešnou filozofickou a literárnoteoretickou reflexiou o *Dvojníkovi*? Ak chceme povedať o románe niečo nové, musíme sa pokúsiť pozrieť sa na Dvojníka a dvojníctvo novými (dnešnými) očami. Prozaik Ján Johanides sa o to pokúsil a ponúka nám ako doslov k poslednému vydaniu románu brilantnú štúdiu *Dostojevskij a jeho Dvojník (od Goľadkina ku Goľadkinovcom)*. Brilantných je najmä prvých osem strán doslovu z celkových šestnástich, v ktorých vykresľuje „výrečné protiklady... ohurujúce krajnosti“ ruských dejín a ruského života (od Ivana Hrozného cez Petra I. až k Stalinovi), ktoré akoby predurčili vznik Dvojníka v Rusku ([9], 163).

Je možné, že na hipodróme dejín Rusko bolo vpredu o konskú hlavu, že sa v ňom narodil a žil epileptik Dostojevskij, ktorý odhalil to, čo by iní odhalili neskôr, ale Dvojník a dvojníctvo, ako to dokazuje ich svetová recepcia, nie sú iba exotickou ruskou rastlinou. Diktatúry a totalitné systémy existovali aj mimo Ruska a pred Ruskom. Prílišná „rusifikácia“ dvojníctva nevystihuje podstatu Dvojníka ako všeľudského umeleckého javu.

Pokúsme sa o rozhodnejšiu revalorizáciu a interpretačnú inováciu Dostojevského románu *Dvojník* spojením historického a esteticko-aktualizačného pohľadu. Čo znamená skutočnosť, že Dostojevskij pristúpil k napísaniu tohto diela po vytvorení takých jednoznačných postáv ako Makar Devuškin (z románu *Chudobní ľudia*) a Ordynov (z novely *Gazdiná*)? Čo znamená skutočnosť, že štyri roky pred smrťou spisovateľ charakterizoval ideu dvojníctva ako najhlbšiu ideu celej svojej tvorby? Aký význam, resp. presah môžu mať tieto skutočnosti pre nás v tomto čase a priestore [10]?

F. Jevnin v čase palácových totalitných prevratov dokazoval, že „zmysel Goľadkinovho dvojníctva nie je vo **vnútornom** (sic!) rozdvojení, ale vo **vonkajšej** (sic!) substitúcii, v jeho vytlačení z miesta, ktoré zaujímal v živote“ [11]. Odrážalo to logiku zjazdových a mimo-zjazdových substitúcií, situáciu chvíľkových samozvancov, ale zároveň to znamenalo aj isté memento potenciálnym Goľadkinovcom. Podobná aktualizácia Dvojníka nemôže však dnes rezonovať. Pretože Jevninovi išlo o politicko-didaktické varovanie, odmietol tvrdenia kritikov i samotného Dostojevského, že téma dvojníctva sa stala trvalou hodnotou pre ďalšiu tvorbu spisovateľa. Kritík zatvoril oči pred takými prejavmi dvojníctva ako Raskolnikov – Svidrigajlov (z románu *Zločin a trest*), Stavrogin a jeho besí (z románu *Diablol posadnutí*), Ivan Karamazov a jeho čert (z románu *Bratia Karamazovci*) a ďalšie, pretože neznamenali **vonkajšiu** substitúciu, ale **vnútornú** kvalitu.

Dostojevského ako veľkého umelca a ešte väčšieho etika trápila idea človeka, idea skutočného ľudského poznania (nie povrchného racionalizmu), ktoré by ho privedlo k „večnému Jeruzalemu“ čiže k raju na zemi (k akémusi Cabetovmu komunizmu na čele s Kristom). Iný

zmysel ľudského sociálneho mraveniska odmietal. Lenže súčasný človek, ktorého Dostojevskij poznal, bol posadnutý nerestami bonapartizmu (Raskoľnikov), rotschildovstva (*Výrastok*), kasárenského kolektívizmu (*Diablom posadnutí*), deštručknou vášňou – karamazovčinou (*Bratia Karamazovovci*) a taký človek do zasľúbenej zeme nepatril. Mohol by sa tam dostať iba človek iný, nový, *preporodený*. Lenže môže sa súčasný hriešnik preporodiť? To je základný problém celej Dostojevského tvorby: román *Zločin a trest* je v istom zmysle napísaný iba preto, aby bonapartista Raskoľnikov zanikol a vznikol nový, láskou zrodený Raskoľnikov; taký význam má aj román *Bratia Karamazovovci*, v ktorom ide o znovuzrodenie Miťu Karamazova (ale aj Ivana, ktorý, ak nezošalie natrvalo, zobudí sa ako nový, preporodený človek). Aby bolo bratstvo, najprv musia byť bratia, tvrdí Dostojevskij. Preto odmieta ne-bratov (egoistov, anarchistov, ľudí klaňajúcich sa rôznym bôžikom) a modeluje perinatálne obdobie zrodu bratov (privedie Raskoľnikova na prah nového života a tu ho opúšťa).

Lenže toto všetko príde až po *Dvojníkovi*. Pred *Dvojníkom* Dostojevskij, tak ako aj ostatní spisovatelia, zobrazuje zápasy ľudí o svoje miesto pod slnkom, o svoju pravdu, lásku, šťastie. Ľudská podstata je nemenná, človek je jej väzňom a rukojemníkom, tvrdí Dostojevskij. Vytvára sa a mení iba vo vymedzenom priestore svojej štruktúry, svojho antropologického invariantu. Lenže takýto človek – nepodarok Prírody – nie je hodný nesmrteľnosti Boha a duše, ktoré doňho vložil Stvoriteľ pri príchode na tento svet, treba ho pretransformovať, preporodiť. Na konci života Dostojevskij bude spolu so Soloviovom a Fiodorovom uvažovať o vzkriesení všetkých ľudí všetkých čias, aby – preporodení a znovuzrodení – žili svoj večný individuálny život tu na Zemi a na všetkých planétach všetkých kozmických sústav. Môže byť niečo úchvatnejšie a fantastickjšie? Už za života Dostojevského vznikajú v Rusku teozofické spoločenstvá (v roku 1876 sa uskutočnila okultistická seansa v dome spisovateľa Aksakova, o čom referovalo Novoje vreme, v roku 1875 Ruska Blavatskaja založila teozofickú spoločnosť v New Yorku atď.), ktoré na báze evolučného princípu predpovedajú vznik bytosti vyššej ako človek [12]. Dostojevskij anticipoval a spoluvytváral vieru, že sa musí uskutočniť „geologický“ prevrat v človeku a človečenstve. Starý typ človeka musí zaniknúť.

A tu sa dostávame k meritu veci: román *Dvojník* ako problém **reprodukcie a sebareprodukcie** človeka. Čo to znamená? Problém produkcie (socializácie) človeka, jeho zápas o autentickú identitu na trase individuum – sociálna osobnosť – duchovná individualita je z hľadiska antropológie a psychológie všeobecne akceptovateľný. Človek žije svoj vlastný život určený genotypmi, fenotypmi a nootypmi v konkrétnom časopriestore. Taký je aj Procharčín, malý úradník, ktorý si našetril skromný kapitál (sedemsto päťdesiat rubľov v asignáciách) a túži sa dostať na vyšší stupeň sociálneho rebríka (emblémom toho má byť aj livrej, ktorú obstaral pre svojho sluhu Petrušku). Krok za krokom, stupienok za stupienkom – taký je evolučný proces života, socializácie, sebareprodukcie. Lenže Procharčina postihne nešťastie – odmietnu ho prijať v dome Kláry Olsufievny, s ktorou sa spájali jeho tajné sociálne, rodinné a erotické sny – v dôsledku čoho „celkom stratil úsudok... v hlave mal úplný rozvrat a chaos“. Cíti, že jeho život je ohrozený a ohrozuje ho jemu podobný Goľadkin mladší, jeho dvojník. Keď sa potajomky dostane na ples svojej bohyně, z ktorého ho násilne vyvedú sluhovia, vidí, „že nekonečné množstvo, dlhý rad úplne podobných Goľadkinovcov sa dobýja do všetkých dverí miestnosti“, aby jeho, Goľadkina staršieho, potupili a zlikvidovali ([2], 31, 160). Chorobné a choré vedomie nášho hrdinu porodilo svojho nenávideného dubléra (schizofrenika), ktorý ho prišiel zlikvidovať

(paranoja), kohosi, čosi treba odstrániť, aby vznikla nová vyššia kvalita. A tu vzniká problém reprodukcie i sebareprodukcie človeka. Je oveľa zložitejší ako problém produkcie (socializácie), pretože ide o popretie a zánik jednej kvality človeka a vznik i nastolenie jeho novej kvality. Ponechávame bokom formy evolučnej psycho-duchovnej sebareprodukcie človeka (je výsledkom zdĺhavého procesu podopretého mimoriadnou vôľou), zaujíma nás forma erupčná, s akou sa stretávame u Procharčina staršieho. Isteže, aj erupčná forma sebareprodukcie má svoje inkubačné obdobie, ale jej vyvrcholenie je vždy sprevádzané šokom, otrasom, stresom, po ktorom nastáva obdobie krízy, ktoré sa stáva kráľovstvom dvojníka a dvojníctva. Starší Goľadkin ešte nekapituloval a mladší Goľadkin ešte nezvíťazil. Existuje isté dvojvládie.

Vznik dvojníctva môže nastať aj po šoku z infarktu, po ktorom má chorý dve možnosti – vrátiť sa na predchádzajúce miesto, alebo začať nový život. Tých prvých čaká onedlho druhý infarkt, tých druhých – Nová Zem, ale najprv musia prekonať stav dvojníctva, počas ktorého chorý nadobúda „dvojité vedomie existencie, akúsi pozitívnu schizofréniu“, ako tento stav charakterizuje vo svojej *Fenomenológii infarktu* Ján Števček ([13], 121). Stará senzibilita, staré vedomie sa vzpierajú, nechcú sa vzdať „zamatovo“, ale subjekt, ktorý pochopil, že návrat je nemožný, robí všetko, aby zvíťazila nové senzibilita, nové vedomie. Závisí na tvorivej (deurgickej) vôli pacienta, ako dlho zostane v štádiu dvojníctva. Jeho zápas o sebareprodukcii má tri možnosti: cúvnuť, zvíťaziť úplne, zvíťaziť polovičato.

Treba podotknúť, že dvojníctvo ako príležitosť k sebareprodukcii nie je problémom axiologickým, ale ontologickým. Procharčínovci sú bestie, pretože dospeli do štádia paranoje (cítia permanentné ohrozenie zo strany najbližších), mali aby byť odstránení obidvaja; Ján Števček po prekonaní pocitu „dvojitého vedomia, akejsi pozitívnej schizofrénie“ dospieva k patetickej katarzii a zmiereniu so Svetom a Bohom. „Katarzia, či dokonca hĺbková katarzia pochádzajúca z infarktu“ – čítame v jeho *Fenomenológii infarktu* – „je náhlým prebudením, lepšie vari precitnutím, keď sa stráca egoistické ja, možnosť získať nové vedomie seba a toho, čo nás obklopuje“ ([13], 122). Procharčínovo dvojníctvo je formou negatívnej a neetickej sebareprodukcie; Števčekove chápanie dvojníctva (či lyricko-esejistického autora?) je formou pozitívnej a etickej sebareprodukcie. Po otrase a strese ľudské vedomie prekonáva obdobie dvojníctva a nastoľuje pre svoj mikrosvet nový spôsob života, novú hierarchiu hodnôt. Človek vychádza zo zdravotnej krízy (ale môže to byť aj kríza životná) sebareprodukovaný, akoby preporodený, znovu narodený.

Keby táto forma sebareprodukcie tu neexistovala, naša spoločnosť, ktorá sa ocitla v totálnom šoku, kolapse a infarkte, by musela zošalieť a zaniknúť, tak, ako zošalel a zanikol Goľadkin. Stres prišiel naraz, aj keď roky normalizácie boli jeho inkubačnou dobou, ale je tu, a teraz prežívame, tak ako Goľadkin, učebnicový príklad „akejsi pozitívnej schizofrénie“: nezvyklú ponovembrovú aktivitu vystriedala depresia, pocity nepohodlia, ohrozenia, fobie, nepriateľstva. Sme v stave dvojakého ohrozenia: starého i nového, líščieho i vlčieho, paranoického i schizofrenického, lenže dvojníctvo nemôže byť trvalým stavom duchovného života spoločnosti. Treba ho urýchlene prekonať. Nerozhodnosť, resp. rozhodnosť nerozhodných hrozí, že dvojníctvo sa stane trvalým stavom, že starých dvojníkov vystriedajú dvojníci noví, starú totalitu totalita nová, že sa upevní ambivalentnosť psycho-duchovnej klímy, atmosféra trvalej schizofrénie a paranoje. Znamenalo by to vládu duchovného marazmu.

Spoločenský stav dvojníctva ako prechodný stav po spoločenskom infarkte má takisto tri možnosti: návrat k starému, ktorý iba predĺži dvojníctvo a utvrdí infarktívnu situáciu, polovičaté

víťazstvo, ale tu vzniká nebezpečenstvo nekontrolovaných sporadicko-permanentných výbuchov spoločenskej schizofrénie a paranoje, alebo víťazstvo úplné. Môžeme dospieť k nemu iba vtedy, ak si uvedomíme, že „ide o nové vedomie seba samého, keď tak dramaticky (tragicky) opúšťame vedomie staré, ktoré nás opustilo...“ ([13], 121). Týka sa to každého: aj tých, ktorí majú čisté ruky, pretože ich ani raz nevytiahli z vrecák.

Boh Jánus s dvoma tvármi bol aj symbolom chaosu, ktorý tvorí podstatu vesmírnej a individuálnej ontológie, lenže život jedinca, národa a ľudstva dosahuje naplnenie iba vo chvíľach homeostázy. Boj je večný, víťazstvo chvíľkové. Lenže človek, národy a ľudstvo oslavujú iba víťazstvá. Iba bodkou za predstresovým a stresovým chaotickým stavom a cieľavedomou sebareprodukciou a transcenciou seba samého a celej spoločnosti môžeme dospieť k **novej** kvalite individuálneho a spoločenského vedomia v duchu národných, sociálnych a kresťanských ideálov, v duchu filantropie, pluralizmu a demokracie.

Dostojevskij bol zvláštnym typom slavianofila (počevníkom), bolo mu blízke všetko ruský hlbinné, ale bolestne prežíval prepätú konzervatívnosť, staromódnosť, oblomovčinu ruského života (neskôr ju zobrazil v postave starého Karamazova, ktorého dal zavraždiť). Chcel Rusko ruské, ale dynamické, moderné. Preto sa zúčastňoval „Petraševského piatkov“. Zakotvil u „Durovovcov“ ako ľudí najdynamickejších, najaktívnejších, ľudí činov. Ľudia nerozhodní, zakomplexovaní, kontemplatívni, pipľajúci sa iba vo vlastnom „ja“, boli mu cudzí. Cudzí mu bol aj Procharčín starší ako typ staromilného ruského človeka. Preto ho odstránil a nahradil typom dynamickým – Procharčinom mladším. Nebol to ideálny typ, ale mal v sebe durovovskú aktivitu, ktorú potrebovalo Rusko.

O pätnásť-dvadsať rokov neskôr (po roku 1861) vznikne v ruskej literatúre honba za podobnými hrdinami – takto vzniknú Černyševského „noví ľudia“, Turgenevovi „programoví hrdinovia“, Gončarovovi „pragmatickí hrdinovia“, Leskovovi „spravedlníci“, Tolstého „prírodní hrdinovia“, Dostojevského Myškin a ďalší [14].

Teraz, v roku 1846, petraševce Dostojevskij medituje v *Dvojníkovi* nad Ruskom a Rusmi a človekom ako takým (nad „tajomstvom človeka“). Rusko musí podstúpiť martyrium sebareprodukcie (transcencie), a to tak, že sa zbaví stojatých kvalít svojho života (odstránenie Procharčina staršieho) a poskytne priestor kvalitám dynamickým (víťazstvo Procharčina mladšieho). Pôjde o preporodenie Ruska, Rusov a ľudí ako takých. Dostojevskij ešte nepozná pozitívny ideál (fourieristický Kristus ho láka i straší), ale cíti potrebu spoločenského, mravného a bytostného prerodu človeka. Procharčín mladší znamená substitúciu (Jevnin), zápas o nové, o preporodenie človeka v boji s každodennosťou života ho ešte len čaká.

Dvojník mu k tomu dokorán otvoril cestu.

LITERATÚRA

- [1] Peterburgskij sbornik. Otečestvennyje zapiski 1846, č. 3. In: F. M. Dostojevskij v ruskej kritike. Moskva 1956.
- [2] DOSTOJEVSKIJ, F. M.: Dvojník. Bratislava, Vyd. Hevi 1994, preklad J. Ferenčík, doslov J. Johanides.
- [3] Mify narodov mira II. Moskva 1988.
- [4] Svätá Biblia. Svetová biblická spoločnosť, prel. prof. Jozef Horaček, revidované vydanie, Nový zákon.
- [5] FISCHER, O.: Duše a slovo. Praha, Melantrich 1929.
- [6] DOSTOJEVSKIJ, F. M.: Ob iskusstve. Moskva 1973.

- [7] ČERVEŇÁK, A.: Človek v literatúre. Bratislava, Vyd. Slovenský spisovateľ 1986.
- [8] ČERVEŇÁK, A.: Tajomstvo Dostojevského. Nitra, Pedagogická fakulta 1991.
- [9] JOHANIDES, J.: Dostojevskij a jeho Dvojník. (Od Goľadkina ku Goľadkinovcom.) In: [2].
- [10] AVANESOV, P. I.: Dostojevskij v rabote nad Dvojnikom. In: Tvorčeskaja istorija. Red. N. K. Piksanc Moskva 1927.
- [11] JEVNIN, F.: Ob odnoj istoriko-literaturnoj legende. In: Russkaja literatura 1965, č. 3, s. 12.
- [12] KLIMOVICZ, T.: Poszukujacy nowiedzeni opetani. Wroclaw, Vyd. Uniwersytetu Wroslawskiego 1992.
- [13] ŠTEVČEK, J.: Fenomenológia infarktu. Bratislava, Slovenský spisovateľ 1994.
- [14] BERKOVSKIJ, N. J.: Svetový význam ruskej literatúry. Bratislava, Smena 1983.

Prof. Andrej Červeňák, DrSc.
Katedra ruského jazyka a literatúry
Pedagogickej fakulty v Nitre
Lomonosovova 1
949 01 Nitra
SR